

Spiritualiteit wortelt in geen enkele traditie

Frans Maas – RU Nijmegen

Eigenlijk vond ik geen van de drie stellingen van vandaag, in hun afzonderlijkheid, verdedigbaar. Ze zijn volgens mij alleen samen waar. Maar je kunt natuurlijk niet alles hebben, dus ik ga het doen met de laatste stelling: spiritualiteit wortelt in geen enkele traditie; over ontworteling dus, *Ent-werding* of *Ent-bildung*, om met Meister Eckhart te spreken

Het thema van de november-spiritualiteitsmaand ‘dat spiritualiteit moet wortel schieten’ is enkel waar, doordat het dialectisch waar is, d.w.z. dat het slechts waar is doordat het zijn tegendeel impliceert.

Anders gezegd, die twee momenten - wortel-schieten én ontworteld-worden - horen bijeen, hoewel ze niet gelijktijdig hoeven te zijn. Het zijn meestal verschillende fasen in één groeiproces. Maar ze zijn beide belangrijk: een spiritualiteit die enkel wortelt in welke traditie dan ook, wordt statisch. En een spiritualiteit die alleen maar niet wortelt, wordt vluchtig en verdampt. Beide momenten zijn nodig.

Misschien zou ik alle drie de stellingen als volgt herformuleren: een vitale spiritualiteit wortelt – doorheen enige particuliere traditie - in een Geheim, dat, hoewel oplichtend mede door en in die traditie, daar toch niet mee samenvalt.

Dat correspondeert goed met een uitspraak van Meister Eckhart in zijn preek *Beati qui esuriunt* – *zalig zij die hongeren en dorsten*:

“God giet wel de afstraling van het genoeg in de schepselen, maar de wortel van alle genoeg heeft hij uitsluitend in zichzelf behouden, en wel hierom dat Hij ons alleen tot zich wil trekken en tot niemand anders. “ Een spirituele traditie biedt dit genoeg, waarover Eckhart spreekt: richting en perspectief van leven. En die tradities zijn scheppingen, scheppingen van mensen maar laten we zeggen: uitgelokt door God, en in die zin ook scheppingen Gods. “God giet wel de afstraling van het genoeg in die scheppingen, maar de wortel van dat genoeg heeft hij uitsluitend in zichzelf behouden”. Dat wil zeggen: tradities bieden wel inzicht en uitzicht, maar de wortel van dit alles ligt in God-zelf. God-zelf is niet identiek met de tradities. Dus, voor zover enige spirituele traditie aanspraak maakt op de wortel, is die claim uiteindelijk niet terecht. Is ontworteling dus nodig.

En dat gaat Eckhart verder in zijn preek:

“Heel wat mensen – staande in hun eigen spirituele traditie, voeg ik even toe (FM) - menen nu dat ze behoorlijk heilig en volkomen zijn; ze gaan

om met grote zaken en met grote woorden, maar ze streven en verlangen toch naar zo veel en ze willen ook veel bezitten; ze letten zo sterk op zichzelf en op dit en op dat en denken dan dat ze naar innerlijke rust streven, maar ze kunnen niet één woord onbeantwoord laten”. (Meester Eckhart, Van God houden als van niemand, Gent/Baarn, 2001, 182v) Zo doen tradities en hun vertegenwoordigers dat ook vaak: ze zo zijn vol van zichzelf, dat ze niet één woord onbeantwoord kunnen laten. Dat is uiteindelijk verstikkend.

Dat was Eckhart, uit de christelijke Middeleeuwen. Nog even iemand uit een andere traditie: de Moslim-mystica Rabie’a uit de achtste eeuw. Van haar wordt verteld dat zij eens werd aangetroffen met in haar ene hand een kool vuur en in de andere een kruik water. Naar haar bedoeling gevraagd, zei ze: ‘Met het vuur ga ik het paradijs verbranden en met het water de hel uitblussen, zodat de mensen leren om God te zoeken niet uitverlangen naar het paradijs noch uit vrees voor de hel, maar louter en alleen om Hemzelf’.’ (D.C.Mulder, Islamitische mystiek, in: ... 492). M.a.w. de voorstellingen uit gerenommeerde religieuze tradities, in dit geval van hemel en hel, kunnen op een gegeven ogenblik eerder een blokkade dan een hulpmiddel zijn in de nadering tot God. Daarom is altijd ook ont-worteling nodig, ont-hechting, loslaten van het eigen huis dat in de dynamiek van het spirituele proces ook somseen gevangenis kan blijken te zijn.

Drievoudige weg

Om die ont-worteling in een groter geheel te plaatsen, gebruik ik een gangbare driedeling in het spiritueel proces: de drievoudige weg, *triplex via*. Het begint met de *via positiva*, de positieve weg, positief in de zin dat er in de traditie positief-aanwijsbaar een grote rijkdom aan mogelijkheden en wegwijzing gegeven is, een ruimte waar mensen zo kunnen instappen.

Daar staat tegenover de *via negativa* ofwel de negatieve weg, dit is dat deel van de weg waarop op een gegeven moment al die mogelijkheden en perspectieven, niet lijken te voldoen, zelfs zinloos lijken te zijn. Dit is het moment van ontworteling.

Tenslotte is er de *via eminentiae*, de weg van de excellentie ofwel de weg van het buitengewone in het gewone. Deze drie momenten vormen samen de *triplex via*, de drievoudige weg. Deze terminologie is gangbaar in de christelijke spiritualiteit, maar het ritme van dit drievoudig proces is ook in de grote andere religieuze tradities te herkennen.

Via positiva

Het eerste moment, de *via positiva*, is de rijkdom die in elke traditie gegeven is en die tot een kader werd, waarin zinvol geleefd kan

worden. Het is een conglomeraat van inzichten en overtuigingen, praktijken en gevoelens, beschouwingen en perspectieven, waardoor een spiritualiteit een min of meer consistent geheel is. Je kunt bidden, vasten, op bedevaart gaan, een huisaltaar inrichten, je kunt dat in een franciscaanse of karmelitaanse stijl doen, enz. Zo is een traditie ‘positief’ voorhanden. Daar is niks mis mee, integendeel. Zonder deze positieve oriëntatie van een welbepaalde traditie zou er geen spirituele weg kunnen beginnen. Als gesteld wordt dan een spiritualiteit altijd geworteld is in een voorgegeven traditie – met altijd een enorme schat aan praktische en theoretische wijsheid – dan is dat deze *via positiva*. In die context weet je wat vooruitgang, wat achteruitgang en wat stagnatie is, er zijn criteria van goed en kwaad, van deugd en ondeugd. En de *via positiva* heeft meestal een grote aantrekkelijkheid, omdat die oriëntatie en perspectief biedt.

Dit is het moment van spiritualiteit dat zich leent voor welzijn en het weldadig gevoel goed bezig te zijn. Daarover wordt soms wel eens denigrerend gedaan, vooral als je welzijn in het Engels zegt: *wellness*; men ziet dan al gauw het gevaar dat de hele spiritualiteit gereduceerd wordt tot een consumptieartikel, iets waar je je vooral fijn bij voelt. Maar men realiseert zich dan niet dat elke spiritualiteit dat moment van fascinatie en aantrekkelijkheid kent, dat ‘consumptieve’ moment. Dat is altijd zo geweest, in elke spiritualiteit. Waarom zouden mensen er anders überhaupt aan beginnen? Er is dus niets mis mee als spiritualiteit gecombineerd wordt met gezondheid, met geluk, met verlangen, met erotiek, enz. Niks mis dus met *Happinez* – het wijd verspreide glossy magazine over spiritualiteit - zolang we ons maar realiseren dat dit niet het hele verhaal is.

Via negativa

Want er is een tweede deel van het verhaal: de *via negativa*, de ontworteling. Alle grote geestelijke schrijvers weten van het moment waarop die positief voorhanden geestelijke praktijken en tradities beginnen te verslijten. Ze werken niet meer. Het meditatie-uur dat voorheen het gevoel gaf op de goede weg te zijn, wordt vervelend en zinloos. De toelag op spirituele oefeningen levert geen fascinatie meer op, het enthousiasme verdwijnt en de overtuigingen verbleken. Men spreekt dan van dorheid, of van nacht of woestijn.

Dit is de crisis van de spirituele weg, maar ‘crisis’ in de letterlijke zin van het woord, d.w.z. dit moment is ‘beslissend’ voor het slagen van de spirituele weg. Want nu wordt duidelijk dat de spirituele praktijken, overtuigingen en perspectieven niet datgene zijn, waarom het in die praktijken uiteindelijk ging, namelijk de ultieme werkelijkheid zelf, of God-zelf. En soms hebben ze inderdaad de neiging om zich voor die uiteindelijke waarde uit te geven. Daarom is dit moment van de

onthechting aan alle inderdaad goede mogelijkheden die op de positieve weg voorhanden waren, zo cruciaal. Niet dat ze afgezworen moeten worden, nee: in deze crisis worden ze gelouterd, gezuiverd: de *via negativa* is de louterende weg ofwel *via purgativa*. Er moet iets opgegeven worden. Voor zover men dacht: nu ben ik met deze spirituele ambiance bij de wortel van het leven, moet dat losgelaten worden. Want dat is te veel eer, voor welke spiritualiteit dan ook. Het zijn slechts wegen, die moeten gelopen worden, en dus voorbijgegaan. Nogmaals, niet dat die spirituele wegen en mogelijkheden er niet toe doen, of fout zouden zijn, ze zijn alleen niet alles, ze zijn wegen naar, mogelijke verbinding met of relatie naar God-zelf, ze zijn ‘relatief’ in de letterlijke zin van het woord.

Dit is een wezenlijk moment op de spirituele weg. Hier begint het eigenlijk pas serieus, zou men kunnen zeggen. Daarom heette dit moment in de traditionele indeling ook: de weg van de beginners. Men moet het ‘ik’ loslaten, het ‘ik’ dat zich ook in religieuze praktijken schuil houdt en bv. daar veiligheid, of zinvolheid zoekt. Zolang men daar mee bezig is, is men met zichzelf bezig, en niet met datgene of diegene waar het eigenlijk op aankomt. Daarom wordt door grote geestelijke schrijvers vaak gezegd dat het God-zelf is die op een gegeven moment de aantrekkelijkheid van de spirituele *via positiva* wegneemt; anders zou een mens bij die zelfgenoegzaamheid blijven hangen en niet meer verder komen.

Via eminentiae

Tenslotte is er het derde moment van de weg, daar waar de weg slaagt en aankomt, het buitengewone in het gewone, het uiteindelijke in het relatieve, God-zelf in de menselijke en wereldse werkelijkheid. In zekere zin komt men hier wel bij de wortel, maar die is verborgen, niet voorhanden, en toch krachtig aanwezig. Er zijn alleen al in de christelijke spiritualiteit veel beelden van die weg: het beeld van een volgroeide liefde (Teresa en Johannes van het Kruis), het beeld van werkelijk tot zichzelf komen, zó dat men zich wezenlijk verbonden weet met alle werkelijkheid en met God zelf ineen, zo dan men geen externe zingeving nodig heeft – men leeft ‘zonder waarom’ (Meister Eckhart), fundamenteel ja kunnen zeggen op alles wat men in het leven tegenkomt (Dag Hammarskjöld), enzovoort.

Hier is het nu niet de plek om op dit (mystieke) moment van de spirituele weg in te gaan, maar het is fascinerend om bij alle grote geestelijke auteurs in uiteenlopende bewoordingen te horen over de ervaring van de fundamentele niet-tegengesteldheid van het zelf, de wereld en God. En hoe deze ervaring hen vitaliteit en een zekere onverwoestbaarheid geeft.

Tenslotte nog één opmerking over deze drievoudige weg als zodanig. De drie momenten van de weg. Ze zijn hier keurig als

chronologisch opeenvolgende fasen voorgesteld, bovendien alsof een spiritueel mensenleven slecht eenmaal deze cyclus doormaakt. Dat is een misverstand. De momenten overlappen elkaar vaak, en de cyclus herhaalt zich voortdurend.

Twee illustraties van de ontworteling

Johannes van het Kruis

De Spaanse mysticus uit de 16de eeuw, Juan de la Cruz – Joannes van het Kruis – beschreef zijn spirituele en mystieke weg in gedichten. Op aanvraag van anderen, als een soort geestelijke begeleiding, schreef hij naderhand commentaar op die gedichten. Eén ervan is zijn Geestelijk Hooglied, waarin naar het model van het Bijbels Hooglied de weg naar God wordt beschreven als een groeiende liefde tussen mensen. Het meisje staat daarin voor de mens, de jongen – haar Bemimde, voor God (Joannes van het Kruis, *Mystieke Werken*, Gent 1975, 252-492). In dat gedicht kan je goed de drie momenten onderscheiden.

De *via positiva* begin al in de eerste strofe: het meisje wordt geraakt door de liefde van de Bemimde en zij staat meteen in vuur en vlam: enthousiasme. Maar die Bemimde geeft zich niet meteen gewonnen doch trekt zich terug, het landschap in. Door zijn vlucht wordt het gedicht opengetrokken, er ontstaan wijde, ruimte voor de spirituele weg. Het meisje trekt haar Bemimde achterna, zij zoekt God in de natuur. In al dat natuurschoon ontdekt zij iets van de Bemimde, het verwijst naar Hem, Hij heeft het immers geschapen. Het meisje heeft de neiging in die schoonheid te blijven vertoeven: *via positiva* in de natuurervaring, als teken van God, *vestigia dei*. Het natuurschoon spreekt van Gods Heerlijkheid. Dat is houvast, en je kunt het daarbij laten. Je kunt je vestigen in die spirituele traditie van ‘de sporen Gods in de schepping’, maar dat is niet wat het meisje doet.

Want dan op weg naar strofe 7 tekent zich een omslag af. Het blijkt, dat iemand die geraakt is door God-zelf geen genoeg meer kan nemen met tekenen van God of de verwijzingen naar Hem.

En alwie zich hier ophoudt,
Verhaalt mij van uw lieflijks, duizendvoudig.
Ze slaan mij nieuwe wonden,
Zodat ik mij voel sterven
Aan een ik weet niet wat, waarvan zij staamlen (270v).

De schoonheid van het landschap wordt dan ambivalent. Zij troost wel een beetje en wekt het verlangen, maar bevredigt niet. Het genieten van deze schoonheid doet zelfs pijn, omdat het landschap wel naar de Bemimde ruikt maar de Bemimde niet zelf is. De spirituele cultuur van de ‘sporen

Gods in de schepping', hoe vruchtbaar die ook kan zijn, schiet hier te kort. Het meisje wil niemand minder dan de beminde zelf. In die spirituele traditie – dat je in de geschapen werkelijkheid sporen van God ziet – raakt deze mens juist het spoor bijster: *via negativa*. Waar je eerst wortel schoot, heerst nu ontworteling.

Die ontworteling beschrijft Johannes van het Kruis uitvoerig, hier maar meer nog in zijn Donkere Nacht en Bestijging van de Berg Karmel. Hij beschrijft hoe dat speelt op het vlak van de zintuiglijkheid en de voorstelling, maar ook nog fundamenteler: op het vlak van verstand, wil en geheugen. Al datgene waaraan een mens tot nu toe oriëntatie ontleende, dat verdampt en verdwijnt. En dat dit, hoe desoriënterend ook, toch goed is, omdat anders de relatie met God een stand van zaken blijft – met het ego als maat - en nooit een dynamiek van volle vruchtbaarheid wordt.

Terug naar het model van het Geestelijk Hooglied: als het meisje zich realiseert dat de sporen van de Beminden in de schepping niet de Beminde zelf zijn, laat zij de schoonheid van de schepping achter. Zij vervolgt haar zoektocht, zonder dat houvast. En dan gebeurt er iets merkwaardigs: de natuur, die eerst slechts verwees naar de Geliefde, wordt nu ervaren als niets anders dan die Geliefde zelf. Dat geeft de mogelijkheid om op volstrekt nieuwe wijze vreugde te beleven aan de schepping.

Strofe 14 van het Hooglied:

Mijn Welbeminde, het bergland, (272).

In de bergen, de rivieren en de bossen ontmoet het meisje de Geliefde zelf. Dat is de *via eminentiae*, in het gewone het buitengewone. Laat die ervaring hier nog van voorbijgaande aard zijn, toch is het iets overweldigends.

Zen en de kunst van het motoronderhoud

In een bestseller uit de jaren zeventig, *Zen en de kunst van het motoronderhoud*, staat zoiets ondefinieerbaars als Kwaliteit centraal en op een gegeven moment gaat het daar over bergbeklimmen – een berg beklimmen is traditioneel een beeld van het gaan van een spirituele weg. De auteur Robert M. Pirsig vertelt hoe hij samen met zijn zoontje een bergtocht maakt. Door de inspanning van het klimmen raakt de jongen erg prikkelbaar, hij loopt zichzelf voorbij. Dat ligt volgens de vader aan de mentale instelling, zoals die hem onlangs in een jeugdkamp werd bijgebracht. Daar moest je laten zien dat je een kerel was. Met een reeks prestaties in zwemmen, touwknopen, hardlopen enz. kon je aantonen wat je waard was – het ego wordt gecultiveerd. Misschien is dat ook wel goed als je jong bent. In ieder geval, zo bedenkt de vader, zal het de jongens op het kamp een stuk enthousiaster en meegaander maken, zolang ze zich voor een ego-doel kunnen inzetten – *via positiva*. Maar op de duur is

zo'n motivatie toch funest. Want wie een berg beklimt om te laten zien hoe flink hij is, behaalt een loze overwinning. Hij etaleert een beeld van zichzelf, dat hij keer op keer opnieuw moet bewijzen, voortdurend geplaagd door de zorg niet door de mand te vallen. Dit opgeschroefde imago, de druk om dat hoog te houden en de angst voor ontmaskering, dat kan nooit de manier zijn. Dat blijkt ook al uit de vermoeiende humeurigheid van zijn zoon. Dan herinnert de vader zich zijn eigen gelijksoortige ervaring, toen hij ooit eens samen met anderen een pelgrimstocht maakte naar de heilige berg Pailas, verblijfplaats van Sjiva, hoog in de Himalaya. Het werd zijn *via negativa*. Hij schreef er toen als volgt over, in de derde persoon.

"Hij kwam nooit op de berg. Na de derde dag gaf hij het uitgeput op, en de pelgrimstocht ging zonder hem verder. Hij zei dat hij weliswaar de lichamelijke kracht bezat, maar dat lichamelijke kracht niet voldoende was. Hij bezat ook de intellectuele motivatie, maar dat was evenmin voldoende. Hij dacht niet dat hij arrogant was geweest, maar hij dacht dat hij de pelgrimstocht ondernam om zijn ervaring te verrijken, om voor zichzelf tot inzicht te komen. Hij probeerde de berg aan te wenden voor zijn eigen doeleinden en de pelgrimstocht ook. Hij beschouwde zichzelf als de vaststaande entiteit, niet de pelgrimstocht of de berg, en daarom was hij er nog niet rijp voor. Hij vermoedde dat de andere pelgrims, die de berg wel bereikten, zozeer doordrongen waren van de heiligheid van de berg, dat iedere voetstap een daad van devotie was, een daad van onderwerping aan dit heilige. Het heilige van de berg waarvan hun geest doortrokken raakte, stelde hen in staat aanzienlijk veel meer te doorstaan dan hij, met zijn grotere lichamelijke kracht, kon verduren". ((Robert Pirsig, Zen en de kunst van het motoronderhoud, 1977, 190).

Hier kwam iemand tot inzicht: dat je ook spirituele praktijken als bijvoorbeeld een pelgrimstocht naar je eigen maat kunt snijden (hier: dat je in India 'bewustzijnsverruiming' kunt halen, zoals dat in die jaren 70 een gangbaar idee was) en dat de weg dan dood loopt. Pirsig kwam tot inzicht en hij ziet het nu bij zijn zoontje gebeuren. Zolang je wilt presteren terwille van eigenbelang, zelfs als dat op spiritueel vlak ligt, ben je aangewezen op eigen ego-kracht, die - hoe groot ook - toch altijd beperkt blijft. Zolang zal je niet de oneindige kracht aanboren die je omringt en draagt. De tochtgenoten op de pelgrimsweg hadden wellicht minder psychische motivatie en minder fysieke conditie, maar zij gingen niet voor zichzelf. Uit de toewijding aan de berg en uit de overgave aan de tocht putten zij dan ook een kracht, die ze niet uit eigen voortreffelijkheid hebben. Ze zijn niet uitgeleverd aan de eigen maat. De berg zelf voedt hen die zo hun weg gaan. Die voeding bestaat niet uit buitengewone fenomenen, maar uit zulke voor de hand liggende zaken,

dat me er gemakkelijk aan voorbij ziet. Die mensen zullen bijvoorbeeld geen baan zonlicht tussen de bomen missen. Zij rusten wanneer hun lichaam dat aangeeft. Zij willen niet steeds verder zijn dan ze zijn. Elk moment en elke hoogte van de bergweg is goed en daar hebben zij vrede mee. Zij jagen niet, zij jagen zichzelf niet voort, zij jagen de mogelijkheden van het hier en nu niet weg. Het doel van de bergtocht ligt weliswaar niet voor het grijpen, maar is op een bepaalde wijze toch steeds aanwezig. Het ligt niet veraf, niet buiten henzelf. Zo worden de onbaatzuchtige klimmers, anders dan de ego-klimmers, in hun eigen inspanningen gevoed en ontspannen. Dit heeft iets van de *via eminentiae*.

(Frans Maas, Spiritualiteit als inzicht, Zoetermeer 1999, inleiding)

Het is precies de ontworteling die daartoe kan leiden. Een vitale spiritualiteit wortelt – doorheen enige particuliere traditie - in een Geheim, dat, hoewel oplichtend mede door en in die traditie, daar toch niet mee samenvalt.